

Ermatov Shuhrat Teshaboyevich,
“Oila va xotin-qizlar” ilmiy-tadqiqot
instituti ilmiy xodimi

OILAVIY AJRIMLAR NATIJASIDA YUZAGA KELADIGAN OQIBATLAR

Annotatsiya. Oilaviy ajrimlar turli sabablarga ko‘ra yuzaga kelgani holda, ajralish ham turli oqibatlarni keltirib chiqaradi. Mazkur maqolada oilaviy ajrimlar natijasida yuzaga keladigan oqibatlar, jumladan, ajrimning ijtimoiy-psixologik hamda farzandlar uchun oqibatlari, jamiyat uchun oqibatlari yoritib berilgan. Shuningdek, mavzu yuzasidan milliy tajriba bilan birga jahon tajribasi ham keltirib o‘tilgan.

Аннотация. Развод имеет разные последствия, так как разделение семьи происходит по разным причинам. В данной статье описаны последствия семейных разводов, в том числе социально-психологические последствия развода, последствия для и общества. Кроме этого, помимо отечественного приведен и мировой опыт.

Annotation. Divorce has different consequences, as family separations occur for different reasons. This article describes the consequences of family divorces, including socio-psychological consequences of divorce, consequences for children and society. In addition, beside world the domestic experience were cited on the topic.

Tayanch so‘zlar: ajralish, turmush o‘rtoq, to‘liq bo‘lmagan oilalar, stress, iqtisodiy qiyinchiliklar, hissiy bog‘liqlik, ajralishning ijtimoiy oqibatlari.

Ключевые слова: развод, супруг, неполная семья, стресс, экономические трудности, эмоциональная привязанность, социальные последствия развода.

Keywords: divorce, spouse, single-parent families, stress, economic difficulties, emotional attachment, social consequences of divorce.

*Ayol ko‘pincha
ajrashgandan
keyin yolg‘iz
qoladi. Kimnidir
omadi chopmaydi
va boshqa turmush
qurmaydi, kimdir
munosabatlar
takrorlanishidan
qo‘rqadi va
kimdir, ayniqsa,
40 yoshdan
oshgan ayollar,
o‘z eriga taqdirini
topshirib, itoat
qilib yashashdan
ko‘ra yolg‘iz
yashashni afzal
ko‘radi. Ularning
allaqachon katta
yoshli bolalari
bor va ular o‘z
hayotlarini faqat
o‘zlariga, o‘z
manfaatlariga
bag‘ishlashlari
mumkin.*

Kirish. Oila – jamiyatning asosiy bo‘g‘ini, muqaddas maskan. Insoniyatning eng sof, pokiza tuyg‘ulari, kamolotga yetish bosqichi oila bag‘rida shakllanadi. Oilada ma’naviy muhit sog‘lom bo‘lsa, oila mustahkam bo‘ladi. Biroq bugungi kunda jamiyatimizda ko‘plab oilalarning ajralish holatlariga guvoh bo‘lyapmiz. Ajralish – bu eng kuchli hissiy va ruhiy zarba bo‘lib, u turmush o‘rtoqlar uchun izsiz bo‘lmaydi.

Ayol ko‘pincha ajrashgandan keyin yolg‘iz qoladi. Kimnidir omadi chopmaydi va boshqa turmush qurmaydi, kimdir munosabatlar takrorlanishidan qo‘rqadi va kimdir, ayniqsa, 40 yoshdan oshgan ayollar, o‘z eriga taqdirini topshirib, itoat qilib yashashdan ko‘ra yolg‘iz yashashni afzal ko‘radi. Ularning allaqachon katta yoshli bolalari bor va ular o‘z hayotlarini faqat o‘zlariga, o‘z manfaatlariga bag‘ishlashlari mumkin.

Ko‘plab juftliklar nikohlari buzilganidan afsuslanishadi, ular ajrimdan keyin sobiq turmush o‘rtog‘iga hissiy jihatdan bog‘lanib qoladilar.

Ajralishlar sonining ko‘payishi, odatda, ko‘plab er-xotin uchun ham, ularning farzandlari uchun ham ajralish bilan birga keladigan muammolarni boshdan kechirishlariga olib keladi. Ajralish bolalarning ruhiyatiga jiddiy ta’sir qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar, odatda, ota-onasining ajrashishida o‘zlarini aybdor deb his qilishadi. Kattaroq bolalar o‘zlarining g‘azabini to‘g‘ridan to‘g‘ri ifodalaydi. Aksariyat bolalar ajrimdan keyin bir yoki ikki yil ichida tinchlanadi, garchi ularning ba’zilari, hatto, ota-onasi boshqa turmush qursa ham, ular ajrashgandan keyin 5 yil yoki undan ham ko‘proq vaqt davomida o‘zlarini baxtsiz va yolg‘iz his qiladilar.

Er yoki xotin birinchi jiddiy nizodayoq ajralish huquqidan foydalanishdan qo‘rqadi. Bu har bir er-xotinning xulq-atvorida va ularning oilaviy rollariga bo‘lgan munosabatida, o‘zaro bir-birlarini hamda o‘z-o‘zini baholashda, oilani rejalashtirishda namoyon bo‘ladi.

Ajralishlar to‘liq bo‘lmagan oilalar sonini ko‘paytirmoqda. Ularda ona va bola o‘rtasidagi munosabatlarning o‘ziga xos tizimi yaratiladi. Aslida esa farzand ham onadan, ham otadan tarbiya olishi kerak.

Ajrim ajrashayotgan turmush o‘rtoqlarning o‘ziga ham ta’sir ko‘rsatadi. Ajrashganlar vaziyatni ratsionallashtirishga va yuzaga kelgan muammolar ular uchun ahamiyatsiz ekanini isbotlashga harakat qiladilar. Do‘stlar va qarindoshlar ularga yangi aloqalarni o‘rnatishda yordam berishadi. Ko‘pincha ajralishdan so‘ng odam umumiy qabul qilingan me’yorlarga zid ravishda o‘zini tuta boshlaydi, masalan, mastlik orqali qayg‘usini qondirishga yoki jinsiy aloqalar chastotasini oshirish orqali oilaning yo‘qolishini qoplashga harakat qiladi.

Asosiy qism. Bugungi kunda odatiy kundalik qiyinchiliklar tufayli ajralish uchun murojaat qiladigan ko‘plab turmush qurgan juftliklar mavjud. Biroq shunday juftliklar ham borki, tomonlardan biri nikohni saqlab qolish uchun hamma narsani qiladi, ikkinchisi esa o‘zining shaxsiy e‘tiqodlarini o‘zgartira olmaydi. Natijada birgalikda yaxshi yashay olmaydigan juftlikka aylanadilar.

Ajrashishning barcha oqibatlarini shartli ravishda uch guruhga bo‘lish mumkin¹:

1. Ajrashuvchilarning o‘zlari uchun oqibatlari.
2. Bolalar uchun oqibatlari.
3. Jamiyat uchun oqibatlari.

Ajralish sobiq turmush o‘rtoqlarning har birining kelajakdagi hayotini sezilarli darajada o‘zgartiradi. Mutlaqo yangi muammolar paydo bo‘ladi. Jumladan, iqtisodiy qiyinchiliklar (ayniqsa, bolalari bilan qolgan ayollar uchun), shaxsiy odatlar, didlar, butun turmush tarzidagi o‘zgarishlar, umumiy do‘stlar va tanishlar bilan munosabatlarning tabiati, bolalarning nafaqat sobiq turmush o‘rtog‘i bilan munosabatlari, balki qarindoshlari bilan va hokazo.

Amerika olimlari tadqiqotiga ko‘ra, ajrashganlar turli avtohalokatlarga uch baravar ko‘proq duch kelishadi. Ular alkogolizm va turli kasalliklarga ko‘proq moyil bo‘ladi, shuningdek, o‘lim darajasi, o‘z joniga qasd qilishlar soni ularda turmush qurganlarga qaraganda ancha yuqori ekani aniqlangan.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, ajralish bu amalga oshmagan munosabatlarning va muvaffaqiyatsiz oilaviy hayotning qonuniy rasmiylashtirilishidir. Ammo barchasi begonalik hissi paydo bo‘lishi, turmush o‘rtoqlarning bir-biriga nisbatan befarqligi, ishonch va sevgining yo‘qolishidan boshlanadi.

Ajralish har doim inson hayotida, hatto ixtiyoriy bo‘lsa ham, katta g‘alayon manbayi hisoblanadi. Turmush o‘rtoqlar bunday qiyin hayotiy vaziyatdan eng kam “yo‘qotishlar” bilan chiqib ketishga muvaffaq bo‘lishdimi, ajralish jarayonida ularning munosabatlari qanday holatga kelib qolgan, mulkni qanday bo‘lishdi – bularning barchasi ularning yetukligi va madaniyatining ko‘rsatkichlaridir.

Shunday qilib, er-xotin ajrashganda, oilaviy munosabatlar ham buziladi, sobiq ularning hayoti butunlay o‘zgaradi, odam haqiqatan ham yangi hayot boshlashi, yangi voqelikka moslashishi kerak va bu juda ko‘p narsani talab qiladigan jiddiy zo‘riqish, stressdir. Stressning oqibatlari

Amerika olimlari tadqiqotiga ko‘ra, ajrashganlar turli avtohalokatlarga uch baravar ko‘proq duch kelishadi. Ular alkogolizm va turli kasalliklarga ko‘proq moyil bo‘ladi, shuningdek, o‘lim darajasi, o‘z joniga qasd qilishlar soni ularda turmush qurganlarga qaraganda ancha yuqori ekani aniqlangan.

¹ Волков Ю.Г. Социология. Курс лекций. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. – 316 с.

***Er va xotinning
ajrashishi juda
og'ir kechishi
barobarida
erkaklar hamma
narsada ayollarni
ayblashga moyil.
Butun tarbiya
tizimi uchun
og'ir aybdorlik
hissiga ko'nikkan
ayollar bu tuyg'uni
osongina qabul
qiladilar. Ayoldagi
bu aybdorlik hissi,
turmush o'rtog'i,
qarindoshlari va
ba'zan do'stlari va
tanishlarining og'ir
ayblovlari soyasida
bir necha hafta
yoki oy davomida
depressiyani
qo'zg'atishi
mumkin.***

juda xilma-xil bo'ladi: surunkali kasalliklarning kuchayishi, bosh og'rig'i, ishtahaning pasayishi yoki ortishi, charchoqning kuchayishi, surunkali charchoq, yomon kayfiyat. To'xtovsiz shamollash yoki uyqusizlik bo'lib o'tishi mumkin, bu ko'pincha asabiylashishlar bilan birga yuzaga chiqadi va, albatta, insonda depressiya paydo bo'ladi.

Er va xotinning ajrashishi juda og'ir kechishi barobarida erkaklar hamma narsada ayollarni ayblashga moyil. Butun tarbiya tizimi uchun og'ir aybdorlik hissigacha ko'nikkan ayollar bu tuyg'uni osongina qabul qiladilar. Ayoldagi bu aybdorlik hissi, turmush o'rtog'i, qarindoshlari va ba'zan do'stlari va tanishlarining og'ir ayblovlari soyasida bir necha hafta yoki oy davomida depressiyani qo'zg'atishi mumkin.

Shu bilan birga, ajralish ikki sobiq turmush o'rtoqlarning psixologik holatini ham yomonlashtiradi. Sobiq er-xotinlarning, ajralishni kim boshlaganidan qat'i nazar, har biri o'zini aybdor his qiladi va ko'p hollarda (hech bo'lmaganda, ajralish paytida va undan keyingi yillarda) bir-biriga nisbatan salbiy his-tuyg'ularni boshdan kechiradi. Bunday sharoitda erkaklar o'zlarini juda baxtsiz va befarq, ayollar esa o'zlarini ruhan zo'riqqan, g'azablangan, charchagan, tushkunlik holatda his qilishadi.

Farzandi bor ajrashgan ayollar iqtisodiy qiyinchiliklar, vaqt yetishmasligi, jamoatchilik tomonidan ishonchsizlik va qoralash hissi kabi ko'plab qo'shimcha muammolarga duch kelishadi. Bu vaqtda ona o'z farzandlarini og'riq va xafagarchilik ramzi sifatida qabul qilishi mumkin.

Ayollardan farqli o'laroq erkaklar, umuman olganda, aybdorlik hissi va psixologik qaramlikdagi tanaffusni boshdan kechirishi osonroq kechadi, ya'ni "Ko'zimdan yo'qoldingmi – yuragimdan ham chiqib ket" qabilida ish tutadilar. Erkaklarning psixologik ahvolini ularning farzandlari bilan aloqalarining majburiy ravishda to'xtatilishi yanada og'irlashtiradi. Ayollar, aksincha, sobiq turmush o'rtog'iga hissiy bog'liqlikdan xalos bo'lishlari qiyinroq, ular ko'pincha psixolog yoki psixoterapevtning professional yordamiga muhtoj bo'ladilar.

Ajralish salomatlikka o'ta salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ajrashganlar turmush qurganlarga qaraganda ikki baravar ko'proq kasal bo'lib, kamroq yashaydilar. Bundan tashqari, ajrashgan, yolg'iz va beva erkaklar orasida kasallanishi va o'limi ayollarnikiga qaraganda ancha yuqori ekani kuzatilgan. Yurak xuruji sabablari orasida ajralish ikkinchi o'rinda turadi (birinchi o'rinda turmush o'rtog'ining o'limi).

Ajralishdan keyin erkaklarning o'z joniga qasd qilish darajasi ayollarnikiga qaraganda ancha yuqori bo'ladi.

Aksariyat erkaklar ayollarga qaraganda ijtimoiy va psixologik jihatdan ko'proq izolyatsiya qilingan va himoyasizdir, chunki ularning do'stlari kamroq. Ayol erining xohishiga qarshi nikohni buzsa, unda ba'zi erkaklar umidsizlikka tushishadi. Erkak, qoida tariqasida, ajralishga e'tiroz bildiradi, chunki bolalar sud qaroriga muvofiq onasi bilan qoldiriladi. Erkak o'zini otadek his qilishda davom etadi, lekin jamiyatda har doim ham uni tushunadigan insonni topa olmaydi. Hozirda erkaklarning atigi 20 foizi ajrashgandan keyin farzandlari bilan aloqani to'xtatgan bo'lsa, 10 yil oldin bu ko'rsatkich 40 foizni tashkil etgan [4].

Ajralishdan keyin erkakning byudjeti keskin kamayadi. Ma'naviy zarar – bu ajralishdan keyin o'z farzandlarini ko'rish imkoniyatining cheklangani sababli kelib chiqadigan stressdir. Ajralishdan keyin erkaklar uchun rolni yo'qotish ayollar uchun bo'lgani kabi aniq bo'lmasligi mumkin. Rollarning tabiati o'zgarib borayotgan bo'lsa-da, erkaklarga ularning roli nafaqat ish bilan belgilanishi, balki turmush o'rtog'i sifatidagi roli ko'proq yoqadi. Ajralishni boshlagan erkak o'z ishidan mamnun bo'lsa ham, u o'zini bo'shashgan his qilishi mumkin.

Ajralish paytida ayollar “u seni endi sevmaydi”, “sen yomon ona va uy bekasisan” kabi hissiyotlarni boshidan kechiradi. Ular ajralishning hissiy qiyinchiliklarini kuchliroq his qiladi, lekin psixologik muvozanatni tez tiklaydi. Erkak bir muncha vaqt “unutiladi”, ammo keyin uzoq muddatli hissiy qoniqmaslikni boshdan kechiradi. Erkaklar “o'zlaridan qochish” uchun ko'proq imkoniyatlarga ega (sevimli mashg'ulotlar, atrof-muhitga kamroq qaramlik), ammo qiyinchiliklarni boshdan kechirish uzoq vaqt davom etishi mumkin, bunga bolalarni ko'rish uchun cheklangan imkoniyatlar ham qo'shiladi.

“Siz sobiq oilangizga qaytishni xohlaysizmi?” degan so'rovda qatnashgan erkaklarning 19,5 foizi, ayollarning esa 8,51 foizi ijobiy javob bergan [1].

Ajrashgan turmush o'rtoqlar ichki kechinmalarining chuqurligi ajralishning kutilmagan holat ekanligiga bog'liqdir. Bunda ajrashish taklifi olgan inson eng ko'p shikastlanadi. Bunda bir tomonlama ajralish istisno emas, balki qoidadir.

Keksa odamlar va uzoq nikoh tajribasiga ega bo'lgan turmush o'rtoqlar yoshlarga qaraganda ko'proq travmatizmga duchor bo'lishadi (ular ko'proq nimani yo'qotishi ma'lum, chunki ular yangi hayotga qayta ko'nikishi kerak).

Ajrashganiga uncha ko'p bo'lmagan erkaklar va ayollarda alkogolizm, jismoniy kasallik va ruhiy tushkunlik ko'proq uchraydi, bu ajralishdan keyin hayot o'zgarishining bevosita natijasidir.

Ajralishdan keyin erkakning byudjeti keskin kamayadi. Ma'naviy zarar – bu ajralishdan keyin o'z farzandlarini ko'rish imkoniyatining cheklangani sababli kelib chiqadigan stressdir.

***Farzandlari
bor ajrashgan
ayollarning
salmoqli qismi
qayta turmush
qurmaydi.
Shundan kelib
chiqqan holda,
ajrashgan
ayollarning
farzand ko'rish
imkoniyatlari
amalga oshmay
qoladi, bu
esa aholining
ko'payish
jarayoniga o'ta
salbiy ta'sir
ko'rsatadi.***

Biroq ba'zilar uchun ajralish – bu cheklovlar, majburiyatlar va ruhiy tushkunliklardan xalos bo'ladigan yoqimli yengillikdir.

Oila buzilishi nafaqat odamlarning shaxsiy muammosi, balki jamiyat muammosidir. Jamiyat uchun bu – demografik vaziyatning yomonlashuvi, oila institutining qadrsizlanishi, ajralish holatini boshdan kechirayotgan odamlar mehnat qobiliyatining pasayishi, yolg'iz odamlar sonining ko'payishi, to'liq bo'lmagan oilalarning paydo bo'lishidir.

Turmush o'rtoqlarning ajralishi har doim stressli holat bo'lib, uni bir yoki ikki yil ichida yengish juda qiyin. Psixologlar tadqiqotiga ko'ra, sobiq turmush o'rtoqlar aybdor qidirishni to'xtatishi va ular sobiq dushman emas, balki do'st ekanligini tushunishib yetishi uchun besh yil talab qilinishini aniqladilar.

Farzandlari bor ajrashgan ayollarning salmoqli qismi qayta turmush qurmaydi. Shundan kelib chiqqan holda, ajrashgan ayollarning farzand ko'rish imkoniyatlari amalga oshmay qoladi, bu esa aholining ko'payish jarayoniga o'ta salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ajralishlar natijasida farzandini yolg'iz boqayotgan, to'liq bo'lmagan oilalar soni ortib bormoqda. Otasiz (otasi tirik) oilada tarbiyalangan bolalar sonining ko'payishi o'smirlar o'rtasida deviant xatti-harakatlar ehtimolini oshiradi va bu ularning o'qish natijalariga salbiy ta'sir qiladi.

Ajralish jamiyatda “kasallanish”ning o'sishiga sabab bo'lib, ota-onalarning ham, bolalarning ham asabi va psixologiyasiga shikast yetkazadi, ya'ni travmatik vaziyatlar yaratadi. Nikohning buzilishi natijasida yolg'izlik ko'p odamlar uchun eng qiyin ijtimoiy va psixologik muammoga aylanadi. Shu asosda to'liq bo'lmagan oilalarda o'sgan bolalar salmog'ining ortib borayotganini bo'lajak oilaning beqarorligiga olib keladigan omil sifatida ko'rish mumkin. Olimlarning fikriga ko'ra, oila barbod bo'lganidan keyin, bu jarayon kelajak avlodlarda takrorlanadi. To'liq bo'lmagan oilalarda o'sgan bolalar ko'pincha ota-onalarining hayotiy xatolarini takrorlaydilar: ular oilani qanday saqlashni va qadrlashni bilishmaydi².

Agar ajralish bola shaxsining shakllanish shart-sharoitlarini yaxshi tomonga o'zgartirsa, bundan keyin ularga nisbatan tazyiqlar, ya'ni oiladagi nizolar tufayli ularning ruhiyatiga shikast yetishi to'xtasagina, yaxshi ne'mat sifatida baholanadi. Oila, agar u o'zining vazifalarini yomon bajarsa yoki ota-onalikdan boshqa funksiyalarni bajarmasa ham, yashashi mumkin. Oila o'zi uchun yaratilgan muqaddas ishni, ya'ni bolalarni tarbiyalashni to'xtatasa, bu oila o'ladi.

2 Тюгашев Е.А. Семейведение: Учебное пособие. – Новосибирск: СибУПК, 2002. – 225 с.

Ajrimning ijtimoiy-psixologik oqibatlari. Er-xotinlar o'rtasida yuzaga keladigan qarama-qarshiliklarning aksariyati ajralish kabi radikal vositaga murojaat qilmasdan hal qilinishi mumkin. Ajralish ko'pincha haqiqiy yengillik keltiradi hamda barcha qiyinchilik va muammolarni hal qilishga yordam beradi, degan fikr shunchaki yolg'ondir. Qoida tariqasida, har bir insonning o'z shaxsiy muammolari mavjud bo'lib, bu muammolar yangi munosabatlarda o'zini katta kuch bilan namoyon qiladi.

Shu bilan birga, ajralish turmush o'rtoqlar tayyor bo'lmagan yangi muammolarni keltirib chiqaradi. Bular – sobiq er va xotin o'rtasidagi munosabatlar, shuningdek, bolalar bilan munosabatlarni o'rnatish muammolaridir.

Umuman olganda, sobiq turmush o'rtoqlar ajralishdan keyin, ko'p hollarda dushman bo'lib qoladi. Ular o'rtasidagi adovat uzoq yillar davom etib, yaqin qarindoshlar, do'stlar, tanishlar va hamkasblarni o'ziga jalb qiladi. Ular bir-birlariga hasad qilishadi, o'zlarining xatti-harakatlari bilan sobiq turmush o'rtog'ini ranjitishga harakat qilishadi, odamlarni unga qarshi qayrashadi, o'zlarini ko'rsatib qo'yishga intilishadi. Ko'pincha, turmush o'rtoqlar xatti-harakatlari farzandlarilarning ruhiyatiga zarar yetishini, ularni baxtli bolalikdan mahrum qilayotganini anglamasdan, ularni bo'lib olishni boshlaydilar. Ular bolalarni o'g'irlashadi, chet elga olib ketishadi, sobiq turmush o'rtog'ini kamsitishga yoki yomon ko'rsatishga harakat qilib, har jihatdan uning hayotini zaharlaydilar.

Ikkala holatda ham odamlar qalbdagi chuqur jarohat bilan ajrashadi, bu ba'zan ularning butun hayoti davomida ham yo'q bo'lib ketmaydi. Odamlar ajralishdan keyin munosabatlarini do'stlardek davom ettirishga yoki do'stlik rishtalariga o'tkazishga qodir bo'lsa ham, qalbdagi og'riq baribir saqlanib qoladi. Bu, odatda, munosabatlar buzilishi yoki biri ikkinchisini tark etishi bilan bog'liq. Yillar davomida o'zi bilan g'amxo'rlik, e'tibor va iliqlik yillarini olib, yaqin va sevimli odamini tark etgan kishi, ko'pincha butun umri davomida bu yo'qotish bilan murosaga kela olmaydi. “Agar u boshqasiga ketgan bo'lsa, meni nima yomon tomonim bor? Qanday qilib u mendan yaxshiroq?”, “Agar men o'sha paytda boshqacha gapirganimda, u men bilan qolgan bo'lardi ...” yoki “Agar men boshqacha qilganimda, u shu yerda bo'lar edi ...” degan xayol va savollar uni qiynaydi³.

Ajralish natijasida bolalar ham qattiq azob chekadi. Odatda bola oilaning buzilish holatini ota-onadan biri uni tashlab ketgan, degan qarash

Ajralish ko'pincha haqiqiy yengillik keltiradi hamda barcha qiyinchilik va muammolarni hal qilishga yordam beradi, degan fikr shunchaki yolg'ondir. Qoida tariqasida, har bir insonning o'z shaxsiy muammolari mavjud bo'lib, bu muammolar yangi munosabatlarda o'zini katta kuch bilan namoyon qiladi.

³ Лавриненко В.Н. Социология. Учебник для вузов. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 448 с.

*Ajralishdan so'ng,
ba'zi ota-onalar
farzandlariga
o'zining yaxshiroq
ekanini isbotlash
uchun ularni
ko'proq sevishga,
g'amxo'rlik
qilishga qo'lidan
kelgancha harakat
qiladi. Ba'zida
bola to'g'ridan
to'g'ri otasi
yoki onasining
kamchiliklarini
baholashga
chaqiriladi:
"Xo'sh, u (otang/
onang) sen uchun
nima qilyapti?",
"Bunday odam
bilan yashash
mumkinmi?"*

bilan qabul qiladi. Farzand o'smirlik davrida (o'g'il yoki qiz) oilani tark etgan ota yoki onaning hiyonati haqida ko'proq gapiradi. Psixikaning ongsiz sohasida o'z-o'zidan tashlab ketilgan odamga nisbatan munosabat shakllanadi, bu keyinchalik bolaning ishonchsizligi "hiyonatkor"ni baholashda namoyon bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, u odamlar o'rtasidagi munosabatlarni beqaror, ishonchsiz deb baholay boshlaydi. Bolaning bunday tajribalari ota-onalar unga nisbatan do'stona va yaqin munosabatlarni saqlashga harakat qilganda ham yo'qolmaydi.

Ajrashishning bolalar uchun oqibatlari. Oilaning parchalanishi bolalarning ma'naviy, hissiy va moddiy ahvoriga jiddiy ta'sir qiladi. Ajralishlarning salbiy ijtimoiy oqibati – to'liq bo'lmagan oilalarda o'sayotgan bolalardir. Biroq zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bola uchun eng yomon hayot varianti to'liq, ammo yashirin ziddiyatli oiladir, ya'ni odamlarning birga bo'lishi qiyin bo'lsa-da, lekin ular oilani saqlab qolish uchun qo'llaridan kelganini qilishidir. Bolalar ona va ota o'rtasidagi bu yolg'onni juda yaxshi his qiladi va juda ko'p azob chekishadi. Bunda ochiq ziddiyatli oila bolaga biroz kamroq zarar keltiradi.

Ajralish har doim ham turmush o'rtoqlarning munosabatlariga chek qo'ymaydi. Ba'zi bolalar ota-ona manipulyatsiyasi qurboniga aylanib qoladi. Kattalarning yagona maqsadi bolani o'z tomoniga og'dirish bo'lib qoladi, natijada o'z farzandlarning ko'zlaridagi adovat va o'zaro tahqirlashning yangi bosqichi aynan shundan boshlanadi.

Sobiq turmush o'rtoqlar farzandlarini bir-biriga nisbatan qarama-qarshi qo'yishadi, bu esa bolaning yarador ruhiga yanada ko'proq psixologik noqulaylik tug'diradi. Bolalar uchun ota-onaga ega bo'lish haqiqati ham katta baxtdir.

Ajralishdan so'ng, ba'zi ota-onalar farzandlariga o'zining yaxshiroq ekanini isbotlash uchun ularni ko'proq sevishga, g'amxo'rlik qilishga qo'lidan kelgancha harakat qiladi. Ba'zida bola to'g'ridan to'g'ri otasi yoki onasining kamchiliklarini baholashga chaqiriladi: "Xo'sh, u (otang/onang) sen uchun nima qilyapti?", "Bunday odam bilan yashash mumkinmi?" [4].

Shunday qilib, ota yoki ona oilani qutqara olmagan uchun bolalar oldida o'zlarini aybdor his qilishning bir qismidan xalos bo'lishga harakat qiladi. Bundan tashqari, bolalarni bunday manipulyatsiya qilishning yana bir sababi bor: ota-onalar "xato"larni kechirmaydi, ulardan biri yoki ikkalasi o'rtasidagi munosabatlar allaqachon buzilgan bo'lsa-da, undan qasos olishga intilaveradi va natijada bolalar ham qasos vositasi, ham uning qurboniga aylanadi.

Sobiq turmush o'rtoqlar o'z noroziliklari va salbiy his-tuyg'ularini bolaga namoyish qilishadi, eshittirishadi. Ota-onalardan birining mavqeyini tushirish kuchayib boradi:

- bola telefon orqali gaplashishiga to‘sqinlik qiladi;
- o‘g‘li yoki qizini ta‘tilga olib borib, dala hovlidan qo‘ng‘iroq qilmasligiga harakat qiladi;
- ota yoki ona bolani ko‘rishi mumkin bo‘lgan mashg‘ulotlari kuni o‘zgartiriladi.

Bundan tashqari, bolalarni “otaning quyib qo‘ygandek aynan qiyofasi”, “onasining nusxasi” deb ayblashlari mumkin. Ba‘zilar “sobiq jufti”ning fazilatlarini ochiqchasiga tanqid qilish yoki bolani hozirgi turmush o‘rtog‘iga yangi ota yoki ona sifatida tanishtirish orqali oldinga borishadi. Bunday ongli yoki ongsiz strategiya natijasida o‘shib kelayotgan bolaning shaxsiyati azoblanadi. Har kuni ota-onalaridan birining kamchiliklari haqida eshitib, munosabat ilgari qanday bo‘lishidan qat‘i nazar, bolaning munosabati o‘zgarishi mumkin. Bola dunyoni oq-qoraga bo‘lishga odatlanib qoladi, kim kuchliroq bo‘lsa, uning fikriga e‘tibor qarata boshlaydi. Bolaning sadoqati uchun kurashning eng salbiy oqibatlaridan biri – o‘zligi, o‘z his-tuyg‘ulari bilan aloqani yo‘qotishdir. U sevgan va buning evaziga sevgisiga muhtoj bo‘lgan ota yoki onadan nafratlanishi kutilgan vaziyatda omon qolish uchun haqiqiy his-tuyg‘ularidan voz kechishi kerak, o‘z his-tuyg‘ulariga ishonmasdan, bola o‘zining qadriyatlar tizimini qura olmaydi. O‘shib ulg‘ayganida, bola kattalar hayotiga deyarli o‘rganmaydi, bu yerda bola endi mustaqil ravishda qaror qabul qilishi kerak bo‘ladi.

Farzand dunyoni ota-onasi orqali o‘rganishini hisobga olsak, u uchun ota – dunyoning bir yarmi, onasi esa ikkinchi yarmi, oila – butun dunyo. Ota-onaning ajrashishi unga qanday ta‘sir qilishini tasavvur qilish qiyin emas, bunda bola uchun butun dunyo qulagandek bo‘ladi. Bundan ma‘lum bo‘ladiki, bola uzoq davom etgan mojaro sharoitida ota-onasini yarashtirish uchun mavjud bo‘lgan barcha usullarni qo‘llashga harakat qiladi: bu shantaj, ya‘ni u uydan qochib ketsa, onasi va otasi uni birga izlashga majbur bo‘ladi, shu asosda o‘zaro murosaga kelishadi; ehtimol, ular o‘zlarining muvaffaqiyatlarini (yaxshi baholar, sportdagi yutuqlar va hokazo) namoyish etayotgan bo‘lishi mumkin.

Salbiy ko‘rinishlar ko‘pincha o‘smirlar tomonidan namoyon bo‘ladi, ular ota-onasining ajralishidan tashqari o‘zlarining o‘smirlik davri bilan bog‘liq muammolarni boshdan kechiradi va oiladagi nizolar o‘smirlikning salbiy ko‘rinishlarini kuchaytiradi xolos.

Psixologlarning guvohlik berishicha, agar bolalar hali yosh bo‘lsa (2–3 yoshdan katta bo‘lmasa), o‘tmishdagi hayot ularga kuchli ta‘sir ko‘rsatmaydi. 3,5–6 yoshli bolalar ota-onalarining ajrashishidan juda qattiq azob chekishadi va ko‘pincha hamma narsada o‘zlarini ayblashadi. 6–8 yoshdagi bolalar ko‘pincha otasiga nisbatan g‘azab va norozilik

Bolalarni “otaning quyib qo‘ygandek aynan qiyofasi”, “onasining nusxasi” deb ayblashlari mumkin. Ba‘zilar “sobiq jufti”ning fazilatlarini ochiqchasiga tanqid qilish yoki bolani hozirgi turmush o‘rtog‘iga yangi ota yoki ona sifatida tanishtirish orqali oldinga borishadi. Bunday ongli yoki ongsiz strategiya natijasida o‘shib kelayotgan bolaning shaxsiyati azoblanadi. Har kuni ota-onalaridan birining kamchiliklari haqida eshitib, munosabat ilgari qanday bo‘lishidan qat‘i nazar, bolaning munosabati o‘zgarishi mumkin. Bola dunyoni oq-qoraga bo‘lishga odatlanib qoladi, kim kuchliroq bo‘lsa, uning fikriga e‘tibor qarata boshlaydi.

Otaning ketishi bilan uy o'zining "erkagi"ni yo'qotadi, ona uchun o'g'il bolaga sof erkaklik qiziqishlarini singdirish, unda erkakning uydagi roli haqida to'g'ri tasavvurni shakllantirish qiyinroq bo'ladi. Qizning erkaklar haqida yetarlicha tasavvuri ifodalanishi otasiga yashirin noroziligi tufayli yoki onasining baxtsiz tajribasi tufayli osongina buzilishi mumkin.

hissiyotlarini boshdan kechirishadi. 10–11 yoshda bolalar ko'pincha tashlab ketish va butun dunyoga g'azablanish reaksiyasiga ega. Faqat 13–18 yoshda yo'qotish, norozilik hissini boshdan kechirayotgan o'smirlar hali ham ajralishning sabablari va oqibatlarini yetarli darajada tasavvur qila oladilar va agar bolalar kattalar bo'lsa, ular ajralishga umuman qiziqmasligi mumkin⁴.

Tengdoshlari, do'stlari, sinfdoshlari ota-onasining ajrashishi tufayli noo'rin savollar bersa, masxara qilsa, bolalar ham azoblanadi. Bolalarga u bilan qolgan ota yoki onaning azoblari salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Otaning ketishi bilan uy o'zining "erkagi"ni yo'qotadi, ona uchun o'g'il bolaga sof erkaklik qiziqishlarini singdirish, unda erkakning uydagi roli haqida to'g'ri tasavvurni shakllantirish qiyinroq bo'ladi. Qizning erkaklar haqida yetarlicha tasavvuri ifodalanishi otasiga yashirin noroziligi tufayli yoki onasining baxtsiz tajribasi tufayli osongina buzilishi mumkin.

Ajrashgan ota-onalarning farzandlariga psixologik yordam ko'rsatish tajribasi shuni ko'rsatadiki, qoida tariqasida, yolg'iz ota-onaning farzandi uchun ham ona, ham ota bo'lishga urinishlari muvaffaqiyatsizlikka uchraydi. Bitta katta yoshli odam bor oiladagi bola uning mustaqilligiga zarar yetkazgan holda, muqarrar ravishda uni tarbiyalayotgan ota-onaga yanada qaram bo'lib qoladi, u psixoseksual oriyentatsiyani yo'qotadi, jinsiga mos keladigan jinsiy rollar me'yorlaridan uzoqlashadi yoki ularda tajovuzkor, qo'pol va shafqatsiz erkaklar xatti-harakatlari haqida buzilgan g'oya shakllanadi. Bola uchun uzoq vaqt davomida, agar abadiy bo'lmasa, uning oiladagi va umuman hayotdagi erkak va ayolning roli haqidagi g'oyalarida chalkashlik paydo bo'ladi.

To'liq bo'lmagan oilalarda o'sgan bolalar oilaviy hayotga unchalik tayyor bo'lmaydi, ular ko'pincha turmush qurishdan qochishadi va ajralishlarga ko'proq moyil bo'ladi. To'liq bo'lmagan oilalardagi o'g'il va qizlar, odatda, kam maqsadli, tashabbuskor va muvozanatli bo'ladilar. Ular uchun hamdardlik bildirish qobiliyati, xatti-harakatlarini nazorat qilish qobiliyatini rivojlantirish qiyinroq bo'ladi. Keyinchalik o'g'il bola uchun otalik vazifalarini sifatli bajarish qiyinroqdir. To'liq bo'lmagan oilalardan bo'lgan turmushga chiqqan qizlar o'zlarining erlari va o'g'illarini yetarli darajada tushunishlari, ya'ni bu rollarning an'anaviy ma'nosida xotin va ona rolini o'ynashlari ehtimoli kamroqdir.

Aksariyat bolalar ham otaga, ham onaga ega bo'lishni orzu qiladi. Ko'pgina bolalar ota-onalari yana birga bo'lish umidida yashaydilar:

⁴ Лавриненко В. Н. Социология. Учебник для вузов. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 448 с.

5–7 yoshli bolalar orasida o‘g‘il-qizlarning 65,7 foizi otasi va onasining birlashishiga umid qiladi. Yoshi katta bo‘lishi bilan bu umidlar kamayadi, ammo ajrashgan ota-onalarning o‘smirlik davridagi bolalarining 16 foizida bu umid saqlanib qoladi.

Ba’zi onalar otalar va bolalar o‘rtasidagi uchrashuvlarni minimallashtirishga harakat qiladilar. Natijada ota bola haqida kamroq biladi, unga haqiqatan ham ta’lim bera olmaydi, u bilan sifatli muloqot qila olmaydi. Ota bolaga iltifot ko‘rsatishni, uni ko‘tarishni, erkalashni boshlaydi yoki muloqotda ijobiy his-tuyg‘ularni boshdan kechirmasdan, asta-sekin unga qiziqishni yo‘qotadi yoki nihoyat, tashqi kuzatuvchi rolini o‘z zimmasiga oladi. Boladan alohida yashovchi ota o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning yuqorida aytib o‘tilgan har qanday strategiyasi qoniqarsiz bo‘lib chiqadi va birinchi navbatda, bundan bola aziyat chekadi.

Biroq kuzatuvlar shuni ko‘rsatdiki, ajralishdan keyingi ikkinchi yil oxirida buzilgan oilalardan bo‘lgan o‘g‘il bolalarning xatti-harakatlari ota-onalari doimo janjal qiladigan bolalarga qaraganda kamroq tajovuzkor bo‘ladi.

Xulosa. Shunday qilib, ajralishlardan, birinchi navbatda, bolalar aziyat chekmoqda. Ular hamma narsada o‘zlarini ayblashadi, shuning uchun ularda noto‘laqonlik va o‘ziga ishonmaslik hissiyoti paydo bo‘ladi, ular “dadam yoki onam noto‘g‘ri ish qilganim uchun ketgan” deb o‘ylaydi, bola o‘zini nimadadir va nima uchundir aybdor deb o‘ylaydi va bu jarohat ularda umr bo‘yi qoladi. Kelajakda ular o‘z shaxsiy hayotlari, oilalarini tartibga solishi qiyin bo‘ladi, ular o‘zlarini nimadir uchun aybdor deb o‘ylashda davom etadilar.

Ajrim sabablari turlicha bo‘lib, ajralishni yaxshi yoki yomon deb aytish mumkin emas, ba’zi hollarda bu zaruratdir. Ammo ko‘p hollarda, agar turmush o‘rtoqlar do‘stlari va qarindoshlarini emas, balki bir-biriga ishonishni, o‘zlarini va turmush o‘rtog‘ini tinglashni o‘rgansalar, oilalarni saqlab qolish mumkin bo‘lar edi. Ajralishning oqibatlariga er-xotinning o‘zlari uchun ham, butun jamiyat uchun ham noqulaydir.

Ajralishlarning ijtimoiy oqibatlariga demografik vaziyatning yomonlashuvi, oila institutining qadrsizlanishi, ajralish holatini boshdan kechirayotgan odamlarning mehnat qobiliyatining pasayishi, yolg‘iz odamlar sonining ko‘payishi, bolalarni otasiz yoki onasiz tarbiyalash va to‘liq bo‘lmagan oilalar paydo bo‘lishi va hokazolar kiradi.

Turmush o‘rtoqlarning o‘zlari uchun esa asabiylashish, norozilik, natijada ish va umuman hayotga ta’sir qilishi mumkin bo‘lgan depressiya yuzaga keladi. Ajralish har doim og‘riq va xafagarchiliklar olib keladi, turmush o‘rtoqlardan biri aybi nimaligini noto‘g‘ri tushunadilar.

***Ajralishlarning
ijtimoiy
oqibatlariga
demografik
vaziyatning
yomonlashuvi,
oilalarning
qadrsizlanishi,
ajralish holatini
boshdan
kechirayotgan
odamlarning
mehnat
qobiliyatining
pasayishi, yolg‘iz
odamlar sonining
ko‘payishi,
bolalarni otasiz
yoki onasiz
tarbiyalash va
to‘liq bo‘lmagan
oilalar paydo
bo‘lishi va
hokazolar kiradi.***

Ammo, eng muhimi, ajralish bolalarga ta'sir qiladi, ular hamma narsada o'zlarini ayblashadi. Shu sababli ularda noto'laqonlilik hissi rivojlanadi. Ular nimadir uchun o'zlarini aybdor va shuning uchun onam (dadam) ketdi deb o'ylashadi, bu esa hayot uchun jarohatdir. Bunday bolalar uchun kelajakda o'z oilasini yaratish va uni saqlab qolish ancha qiyin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yaxti:

1. Антонов А.И. Социология семьи: Учебник. – Москва: ИНФРА-М, 2009. – 640 с.
2. Павленок П. Д., Савинов Л. И. Социология: Учебное пособие. – Москва: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2007. – 580 с.
3. <http://www.psy-doctor.ru/book01-57.php>
4. http://knowledge.allbest.ru/sociology/2c0b65635b2bc68b5d53a89421316c27_0.html.